

ПРОПЕДЕВТИЧНІ АСПЕКТИ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ЮРИДИКО-ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

PROPAEDEUTIC ASPECTS OF THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF LEGAL-LINGUISTIC RESEARCH

Мінченко О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань методології юридико-лінгвістичних досліджень, визначенню ролі культурологічного та світоглядного аспекту в пізнавальному процесі.

Ключові слова: методологія, пізнання, парадигма, світогляд, цивілізація, права людини, правова лінгвістика.

Статья посвящена освещению актуальных вопросов методологии юридико-лингвистических исследований, определению роли культурологического и мировоззренческого аспекта в познавательном процессе.

Ключевые слова: методология, познания, парадигма, мировоззрение, цивилизация, права человека, правовая лингвистика.

The article is devoted to the coverage of topical issues of the methodology of legal-linguistic research, determination of the role of cultural and ideological aspects in the cognitive process.

Key words: methodology, cognition, paradigm, worldview, civilization, human rights, legal linguistics.

Постановка проблеми. Актуальність методологічної проблематики для загальнотеоретичних або галузевих досліджень зростає настільки стрімко, наскільки стрімко активізуються пізнавальні процеси, пов'язані з осмисленням правової дійсності, її окремих складників, із визначенням інструментальної ролі того чи іншого пізнавального засобу, зокрема й стосовно такого специфічного об'єкта, як мова. Ураховуючи те, що сама мова є засобом у багатьох типах суспільних відносин, розуміння методологічних засад її використання в правовій сфері, набуття мовними засобами нових властивостей стає тим більш актуальним, чим більше зростає роль права, правових засобів в організації суспільного життя.

Уже неодноразово в науковій правовій літературі піднімалося питання методологічних засад пізнавального процесу, увагу до якого було повернуто насамперед представниками загальнотеоретичного правознавства, філософії права, соціології права. Проте однозначності в його висвітленні немає. Подвійне тлумачення терміна «методологічні засади» зводить його розуміння, з одного боку, до звичайної сукупності методів дослідження (методологічний інструментарій), а з іншого – до світоглядних засад, покладених в основу методології того чи іншого дослідження (світогляд, методологічний підхід, парадигма, тип культури...).

Для отримання достовірних знань про об'єкт дослідження необхідно правильно обрати методологію. Так, не можна не згадати слова відомого філософа Івана Ільїна про закон людського досвіду, основну істину, відповідно до якої суб'єкт може пізнати предмет лише тоді, коли він правильно його сприймає (правильним органом тіла чи душі або й тіла, і душі разом, або ж духа, тобто правильним актом). Особливий акт у скульптора, особливий у музиканта,

особливий у геолога й особливий у психолога. Кожному предмету відповідає особливий акт. Неправильний акт не сприймає предмета загалом. «В якому ж необґрунтованому, недоцільному, неадекватному становищі буде той, хто намагається сприйняти предмет неправильним актом і, зазнавши невдачі, почне стверджувати, проголошувати, кричати, що такого предмета взагалі й немає...» [1, с. 334–334]. У серпні 2015 р. Міністерство вищої й середньої спеціальної освіти Узбекистану видало наказ, відповідно до якого було наказано скасувати викладання політології; при цьому серед факторів, які цьому сприяли, було зазначено «відсутність наукової методології політології, вивчення тем цього предмета іншими предметами, наявність підручників із цього предмета, заснованих лише на західній літературі, що не відповідає національній спадщині» [2].

Стан опрацювання. На важливість методології як фактора прогресивного розвитку науки вказував Д. Керімов: «Насамперед відзначимо, що кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку» [3, с. 20]. Він акцентував увагу на тому, що «інтенсивність пояснюється насамперед потребами більш глибокого проникнення й усебічного пізнання складних процесів суспільного буття й перспектив його перетворення» [3, с. 20]. Також проблемами методології правознавства в різних її аспектах займалися М. Костицький, Р. Лукич, П. Рабінович, М. Козюбра, М. Кельман. Щодо юридико-лінгвістичних досліджень, то ті автори, які займалися проблемами юридичної лінгвістики (Ю. Прадід, М. Голев, Н. Артикуца, Е. Галяшина, С. Зархіна, С. Кравченко, Ю. Власов), зверталися до методології.

Метою статті є висвітлення змісту й інструментальної ролі категорії «методологічні засади» для

юридіко-лінгвістичного дослідження. Для досягнення визначеної мети планується вирішення таких **завдань**: розкрити зміст категорії «методологія правознавства», зіставити її з категорією «методологічні засади» й охарактеризувати можливість впливу культури суспільства, світоглядної парадигми на формування методології пізнавального процесу.

Вирішенню поставлених завдань сприятиме застосування методу герменевтики, що дозволить виявити наукові позиції авторів спеціальних або прикладних досліджень; методу порівняння для співставлення змісту зазначених вище категорій та методу прогнозування, що дозволить висловити окремі прогностичні бачення автора про потенційні можливості використання світоглядних засад у визначенні методологічної основи дослідження.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Кельмана, сучасна методологія – складне структурне утворення, усі рівні якого взаємопов'язані і в сукупності створюють цілісну систему. На основі аналітичного осмислення положень філософської та наукознавчої літератури з проблем методології автор пропонує таке визначення поняття «методологія правознавства»: вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби й форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним державно-правових явищ [4, с. 382].

У той же час у науковій літературі відмічається, що нині не класується єдиного бачення серед науковців щодо змісту й сутності методології наукового пізнання. Зазвичай указане поняття розглядається двоєко:

- як учення про систему засобів (способів, методів) пізнання;
- як система засобів (способів, методів) пізнання.

Слід наголосити, що поєднання вказаних підходів дозволяє дещо ототожнити поняття, що розглядається, з поняттям наукової парадигми в розумінні відомого філософа науки Томаса Куна, який зазначав таке: «Ми вже бачили, що, опановуючи парадигму, наукове співтовариство одержує принаймні критерій для вибору проблем, які можуть вважатися в принципі такими, що їх можна розв'язати, доки цю парадигму приймати без доказу. <...> Процедури парадигми і її застосування необхідні науці так само, як парадигмальні закони й теорії, і служать тим же самим цілям. Вони неминуче звужують сферу явищ, доступну в конкретний час для наукового дослідження» [5].

Слід погодитися з тезою про те, що методологія – складне й багатогранне явище, що охоплює собою не лише систему методів пізнання і вчення про ці методи. До цієї системи належать насамперед методологічні принципи (вихідні ідеї), відповідно до яких має здійснюватися вибір підходів і методів пізнання. Особливе значення під час обрання системи принципів, підходів і методів дослідження має світогляд як цілісна сукупність домінуючих уявлень про світ, роль людини в ньому, а також похідних від них переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей [6, с. 20–21].

Таким чином, для визначення методологічних засад загальнотеоретичного та компаративного осмислення юридико-лінгвістичних досліджень необхідно розкрити зміст відповідних принципів, підходів і методів, акцентувавши увагу передусім на світоглядному підґрунті.

Як вказує А. Кучук, «для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність превалюючих уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей». Автор доводить свою думку на прикладі досліджень проблемами прав людини в сучасному світі й в античні часи. У сучасному суспільстві, як зазначає дослідник, публічна влада більшості держав формально закріпила в основних законах як найвищу цінність людину, вільність і рівність людей у своїй гідності та правах (не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичними, релігійними й іншими переконаннями, статтю, етнічним і соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, за мовними чи іншими ознаками) та ін. У той час необхідно враховувати, що в античну добу рабство визнавалося цілком нормальним явищем. Так, автор згадує, що «Ксенофонт розглядав рабство природним і правомірним, Платон, описуючи ідеальну державу, поділяв людей на три стани: філософи, воїни й ремісники. Раби ж не входили до вказаної класифікації через розуміння їх як знарядь праці» [7, с. 45].

Важливість урахування світоглядного аспекту зумовлена й специфікою досліджуваного нами явища, зокрема юридичної лінгвістики. Необхідно зауважити, що питаннями мови й права займається розділ науки, названий у німецькій науковій літературі «Rechtlinguistik» («правова лінгвістика»). Уперше цей термін ужив Адальберт Подлех у 1976 р. «Правовою лінгвістикою» він називав «сукупність усіх методів і результатів досліджень, які стосуються питань зв'язку мови й правових норм, і відповідають вимогам сучасної лінгвістики». Сучасне розуміння правової лінгвістики значно розширилося, оскільки змінилися вимоги сучасної лінгвістики, що пройшла за ці роки довгий шлях розвитку. У зв'язку із цим змінилося співвідношення правознавства та мовознавства у вивченні мовних питань у правовій сфері, значно зросла роль лінгвістичних досліджень у цій сфері. Гейдельберзька науково-дослідна група з питань правової лінгвістики визначає цю сферу досліджень як «науково-теоретичну й повсякденно-практичну сферу дотику методичного сприйняття мови в юриспруденції <...> і лінгвістичного аналізу мови в значенні «практичної семантики» [8].

На думку Ю. Грищенко, «юридична лінгвістика – це досить нова галузь мовознавства. Вона лежить на стику мови й права і тому має міждисциплінарний характер. Хоча не можна не відзначити, що питаннями взаємозв'язку мови й права займаються вже давно і юристи, і лінгвісти. Юридична лінгвістика покликана вирішувати найрізноманіт-

ніші проблеми лінгвоправового простору, як наприклад, лінгвістична експертиза юридичних документів, створення рекомендацій із розроблення текстів законів та інших нормативно-правових актів, теоретичні та практичні дослідження в галузі юридичного перекладу, криміналістичні дослідження у визначенні мовної стратегії й багато інших» [9, с. 3].

Як акцентує увагу Л. Синюта, «науковий світ досліджує плюралізм культур, цивілізацій, з одного боку, визнаючи природність неуніверсальності та неможливість їх поєднання, а з іншого – постійно наголошуючи на необхідності інтеграції, глобалізації тощо, хоча останні зумовлюють потребу адаптації і згодом – уніфікації. Але це суперечить гаслам демократизації, яку так жорстко намагається «захистити» Захід. Зважаючи на ці тенденції, необхідно пам'ятати слова Ю. Наріжного: «Це має змусити західних ревнителів права переглянути необхідність «хрестових походів» за встановлення правових норм, що реалізуються в таких респектабельних рухах, як рух за права людини у світі» [10, с. 129–130].

Із цим важко не погодитись, особливо зважаючи на специфіку перекладу юридичної термінології. Так, наприклад, відомий правник В. Бігун указує, що «на практиці трапляються два види взаємопов'язаних складностей стосовно перекладу невідомої (мови, на яку перекладається) правничої термінології. Перша складність – суто формальна: відсутність відповідної термінології. Друга складність, яка розкриває першу, – змістова: відсутність відповідних інститутів, концепцій». При цьому в якості прикладу наводяться такі терміни, які використовуються в американському та міжнародному приватному праві, що можуть використовуватися в контрактах (*abandonment, acceptance, affidavit, clean hands (unclean hands), default, clearing, equity, endorsement, lien, mainmort, consignment, freight, Rules against perpetuities* тощо). На практиці виникали питання про переклад цих та інших подібних термінів, які *можуть* бути невідомі українському праву [11].

У зв'язку із цим не можемо не згадати гіпотезу Сепіра-Уорфа (англ. *Sapir-Whorf hypothesis*), гіпотезу лінгвістичної відносності – концепцію, розроблену в 30-х рр. ХХ століття, за якою структура мови визначає мислення й спосіб пізнання реальності. Один із прихильників концепції Сепіра-Уорфа, відомий російський перекладач В. Комісаров, також вважає, що пізнання не має об'єктивного загальнолюдського характеру, подібні явища складаються в різні картини через відмінності в мисленні. І ще про декілька специфічних російських проблем в англійській мові, тісно переплетених із культурологією [12, с. 15–16]. Так, наприклад, у результаті насадження марксистської ідеології й ізоляції Радянського Союзу від західного світу у світогляді його представників були закладені інші соціальні та правові цінності, що склали фундамент пізнавальних процесів, виконували роль методологічного орієнтиру.

Зважаючи на все наведене, слід підкреслити, що мова не тільки відчуває на собі вплив культури, але й абсолютно незрозуміла без неї; мова – це засіб спілкування, засіб передачі інформації, це спосіб мислення, засіб формування свідомості, менталітету.

Також варто згадати, що соціологи права вже доволі давно висловлювали ідею про необхідність виокремлення правових цивілізацій. Доволі чітко ця ідея відображена в праці П. Сорокіна «Соціокультурна динаміка» [13]. Автор виокремлює такі цивілізації, як ідеаціональну, почуттєву й ідеалістичну. Перша з них характеризується тим, що найвищою цінністю є абсолютна домінанта надчуттєвого світу – Бог. Відповідно ідеаціональне право розглядається як воля Бога, як заповіді божі, а тому є абсолютними приписами, виконання яких не підлягає обговоренню. Злочини, за які необхідно призначати найтяжчі покарання, – святотатство, богохульство, порушення священних заборон тощо. Судді в ідеаціональній системі є одночасно й священнослужителями, а багато юридичних процедур оформлюються як священні ритуали.

Другий тип морально-правової цивілізації – почуттєвий. Найвищими цінностями є радість і почуттєві задоволення. Сенс людського життя полягає в тому, щоб прагнути до задоволень, насолоди і щастя. Особисті й майнові відносини в системі почуттєвого права регулюються міркуваннями доцільності, корисності і взаємної вигоди. Почуттєве право виступає як засіб підпорядкування й експлуатації одних соціальних груп іншими. Сутність права – оберігати еліту, яка має найбільший доступ до різноманітних життєвих задоволень, охороняти її власність і добробут, а також підтримувати стабільний правопорядок у суспільстві.

Третя правова цивілізація – ідеалістична. Вона посідає проміжне місце між ідеаціональною й почуттєвою, виконує перехідну роль, являючи собою своєрідний синтез норм і цінностей обох систем. Вона здатна бачити вищу цінність у Бозі й одночасно позитивно ставитися до тих почуттєвих цінностей, що не суперечать і не перешкоджають шанобливому відношенню до Абсолюту [14, с. 128–129].

Висновки. Ми погоджуємося з тезою М. Кельмана, що сучасна методологія правознавства виходить за межі наукового правового пізнання, мислєдіяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ права в його багатоманітності, конкретно-історичному часовому просторі [15, с. 39]. У той же час вона (методологія правознавства) є похідним, виступає інструментарієм юридико-лінгвістичного дослідження. Методологічні засади (світогляд, менталітет суспільства, культура й мова) є визначальними в нашому дослідженні. Отже, перед визначенням методології загальнотеоретичного та компаративного осмислення юридико-лінгвістичних досліджень важливим є врахування особливостей правової культури народу, менталітету суспільства, його цінностей на сучасному етапі історичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ильин И. Кризис безбожия / И. Ильин // Собрание сочинений. – М.: Русская книга, 1996. – Т. 1. – С. 332–356.
2. В Узбекистані заборонили вивчати політологію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/3558598-v-uzbekystani-zaboronyly-vyvchaty-politohiui>.
3. Керимов Д. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.
4. Кельман М. Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / М. Кельман; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 449 с.
5. Кунн Т. Структура научных революций / Т. Кунн / Перевод с английского И. Налетова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/kunts01/index.htm>.
6. Теорія держави і права: [підручник] / кол. авт.; кер. авт. кол. – канд. юрид. наук, проф. Ю. Ведерніков. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. – 468 с.
7. Кучук А. Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ / А. Кучук // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право / гол. ред. Ю. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 22. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 43–46.
8. Правовая лингвистика и особенности перевода юридических текстов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://юридический-перевод.рф/legal-linguistic/>.
9. Гришенкова Ю. Актуальные вопросы современной юрислингвистики / Ю. Гришенкова // Ярославский педагогический вестник – 2005. – № 1. – С. 3–11.
10. Синюта Л. Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Синюта // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 126–132.
11. Бігун В. Мовно-правничі аспекти зовнішньоекономічних договорів (контрактів) / В. Бігун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1021>.
12. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур / Л. Виссон; пер. с англ. – М.: Р. Валент, 2005. – 192 с.
13. Сорокин П. Социокультурная динамика / П. Сорокин. – М.: Директ-Медиа, 2007. – 344 с.
14. Синюта Л. Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Синюта // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 126–132.
15. Кельман М. Методология сучасного правознавства. Становлення та основні напрями розвитку / М. Кельман // Психологія і суспільство. – № 4, 2015. – С. 33–46.